

УДК 340.15 +347

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3\(21\)-510-521](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3(21)-510-521)

Ваганова Ірина Михайлівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, пр. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, тел.: (057) 702-03-04, <https://orcid.org/0009-0006-2373-1860>

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ДЕЛІКТІВ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Анотація. Антисоціальні прояви людської поведінки завжди були і є предметом вивчення, дослідження фахівцями у галузі гуманітарних наук і, особливо, юриспруденції. Якісне законодавче оформлення різних суспільно небезпечних соціальних відхилень передбачає вивчення історичних аспектів та ретельний аналіз теорії та практики правового регулювання відповідної категорії деліктних правовідносин. Інститут правопорушення - делікту - всебічно розроблявся ще юристами античного Риму. Про досконалість та якість цієї роботи свідчить факт спадкоємності та запозичення аналізованої юридичної категорії в європейських правових та законодавчих конструкціях та їх модифікацій аж до ХІХ- ХХ століть.

Узагальнення характерних ознак делікту на основі короткого історико-правового аналізу античного римського права дозволяє говорити про це правове явище як про протиправну дію (діяння), що передбачає певні наслідки у вигляді заподіяння шкоди, між якими має існувати дійсний причинний зв'язок, і тягне покарання.

Зобов'язання з деліктів - найдавніший вид зобов'язань. Історично вони виникли раніше зобов'язань із контрактів і мали у своїй основі відмову потерпілого від помсти (*vindicta*), що ґрунтується за принципом таліону.

Визначено, що делікти були традиційним джерелом виникнення зобов'язань поруч із договорами. Однак зобов'язання з приватних деліктів, на відміну від договірних зобов'язань та публічних деліктів, мали свою специфіку. Класифікувати приватні делікти римського права можна з різних підстав. Проаналізовано, що в історичному аспекті особливе значення має їхнє розмежування за часом виникнення. З цієї підстави можна виділити дві категорії: приватні делікти стародавнього права та преторські приватні делікти. Досліджено, що правопорушень, що кваліфікувалися як делікти за давнім, цивільним правом (насамперед, за Законами ХІІ таблиць), було всього чотири – *iniuria* (образа), *furtum* (крадіжка), *rapina* (грабіж), *damnum iniuria*

dátum (завдання майнової шкоди), - кожному з яких відповідав певний штрафний позов (actio poenalis).

Ключові слова: делікт, позадоговірні зобов'язання, договірні зобов'язання, Рим, штраф.

Vahanova Irina Mikhailivna PhD of Law, Associate Professor of the Department of Legal Regulation, SIMON KUZNETS KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF ECONOMICS, Nauki Ave., 9-A, 61166, tel.: (057) 702-03-04, <https://orcid.org/0009-0006-2373-1860>

OBLIGATIONS THAT ARISE OUT OF DELICTS IN ROMAN LAW

Abstract. Antisocial manifestations of human behavior have always been and are the subject of study and research by specialists in the field of humanitarian sciences and, especially, jurisprudence. Qualitative legislative design of various socially dangerous social deviations involves the study of historical aspects and a thorough analysis of the theory and practice of legal regulation of the corresponding category of tortious legal relations. The institution of the offense - delict - was comprehensively developed even by the lawyers of ancient Rome. The perfection and quality of this work is evidenced by the fact of continuity and borrowing of the analyzed legal category in European legal and legislative constructions and their modifications up to the XIX-XX centuries.

Summarizing the characteristic features of the tort based on a brief historical and legal analysis of ancient Roman law allows us to talk about this legal phenomenon as an illegal action (action) that involves certain consequences in the form of causing damage, between which there must be a valid causal connection, and entails punishment .

Obligations from torts are the oldest type of obligations. Historically, they arose before contractual obligations and were based on the victim's refusal of revenge (vindicta), which is based on the principle of talion.

It was determined that torts were a traditional source of obligations alongside contracts. However, obligations from private torts, unlike contractual obligations and public torts, had their own specifics. Roman law private torts can be classified on different grounds. It has been analyzed that, in the historical aspect, their distinction by the time of their occurrence is of particular importance. On this basis, two categories can be distinguished: private torts of ancient law and praetorian private torts. It was investigated that there were only four offenses qualified as delicts under ancient civil law (primarily under the Laws of the XII Tables) - iniuria (insult), furtum (theft), rapina (robbery), damnum iniuria datum (causing property damage), - each of which corresponded to a certain penal action (actio poenalis).

Keywords: tort, non-contractual obligations, contractual obligations, Rome, fine.

Постановка проблеми. Зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди, в юридичній літературі традиційно називаються деліктними. Така назва походить від латинського *delictum*, що означає будь-яку недозволену дію, правопорушення, що тягне за собою покарання.

Зобов'язання з деліктів - найдавніший вид зобов'язань. Історично вони виникли раніше зобов'язань із контрактів і мали у своїй основі відмову потерпілого від помсти (*vindicta*), що ґрунтується за принципом таліону («око за око, зуб за зуб»). Звичай помсти у давнину дозволяв потерпілому самостійно, без звернення до владних структур, притягти до відповідальності особу, яка вчинила правопорушення, завдавши їй адекватної шкоди. Право на помсту, однак, не давало можливості вимагати від винного відшкодування збитків чи сплати штрафу, тобто не породжувало зобов'язання правопорушника перед потерпілим.

З виникненням держави та пов'язаним із цим розвитком відносин власності, помста втратила характер справедливого та ефективного способу вирішення конфліктів, до того ж вона вступила в суперечність із зміцненням державної влади, що прагнула встановити загальний порядок та звести до мінімуму випадки допустимого свавілля приватних осіб. Тому помста поступово почала замінюватися відшкодуванням шкоди у формі сплати штрафу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив ідей римських юристів на концепцію окремих інститутів і правових категорій у цивільному праві України розглядали у своїх працях наступні вчені: І.Г. Бабич, В.О. Гончаренко, А.М. Гужва, Є.М. Орач, Є.О. Харитонов та інші. Але у роботах зазначених науковців концептуальні заходи визначення підстав та умов виникнення зобов'язань, що виникають із деліктів за Римським право не були окремим предметом дослідження.

Мета статті дослідження та розвиток становлення у Римі зобов'язальних правовідносин, що виникають з деліктів.

Виклад основного матеріалу. Спочатку така заміна відбувалася на підставі добровільної угоди особи, яка завдала шкоди з потерпілим, в якій останній відмовлявся від помсти на заміну майнового відшкодування завданих збитків у розмірі певного штрафу. Наприклад, Закони XII таблиць допускали помсту за каліцтво, якщо не було добровільної угоди між сторонами. Такий відкуп від помсти у давнину носив факультативний характер, залежав від волі сторін, тому не завжди породжував зобов'язання. Однак згодом для деяких правопорушень закон став встановлювати обов'язковість укладання договору

про примирення, а також розмір штрафів (*compositio*) потерпілому з боку винного. Потерпілий зобов'язаний був у таких випадках задовольнитись стягнутим із винного штрафом, не вдаючись до помсти. Так, якщо для каліцтва, як було зазначено вище, Закони XII таблиць встановлювали можливість угоди про сплату штрафу як альтернативу помсти, то для менш тяжких поранень штраф був уже обов'язковим та єдиним юридичним наслідком. Аналогічно при затриманні злодія на місці злочину помста могла бути замінена угодою про штраф, якщо ж злодій не був спійманий на місці злочину, помста була виключена, і він міг бути притягнутий тільки до сплати грошового штрафу.

Такий спосіб себе виправдав, оскільки зменшуючи свавілля приватних осіб, він сприяв зміцненню державної влади, стабілізації відносин власності. Тому далі, у міру розвитку господарського життя в Римі та зміцнення державності, кількість складів правопорушень, що вимагають обов'язкового укладання угоди про сплату штрафу, збільшувалася, і помста, таким чином, поступово витіснялася, доки не була повністю заборонена. Тим самим факультативна композиція поступилася місцем реальної, яка в Законах XII таблиць вже переважала.

Внаслідок такої еволюції в давньоримському цивільному праві з'явилася категорія приватних деліктів (*delicta privata*), що розглядалися як протиправні посягання на інтереси приватних осіб, що спричиняють відшкодування шкоди винною особою на користь потерпілого. Розвиток товарно-грошових відносин, посилення ролі грошей у римському господарстві та зміни їхньої купівельної спроможності змусили поступово перейти від колись твердо фіксованих приватних штрафів (*poena*) до відшкодування заподіяних деліктом збитків, оскільки штраф не завжди міг повною мірою захистити порушені майнові інтереси потерпілого. Поряд із позовами, спрямованими на стягнення приватного штрафу, що замінив найдавнішу помсту, з'явилися інші позови, спрямовані на відшкодування заподіяних деліктом збитків у власному значенні слова. В Інституціях Гая відповідно до цього різняться три види позовів: 1) *actiones poenales* - штрафні позови, 2) *actiones rei persecutoriae* - позови, спрямовані на відшкодування заподіяних деліктом збитків; 3) *actiones mixtae* - змішані позови, спрямовані одночасно і на стягнення штрафу, і на відшкодування збитків.

У приватному делікті можна виділити низку елементів, наявність яких у сукупності породжували зобов'язання:

- вчинення зовнішньої стосовно потерпілого дії (у пізнішому, класичному праві і бездіяльності);
- виникнення у потерпілого негативного наслідку (шкоди);
- наявність дійсного причинно-наслідкового зв'язку між зазначеними дією та наслідком;

- дія делінквенту та заподіяння шкоди має бути протиправною;
- винність делінквенту у формі умислу (*dolus, dolus malus*) або необрережності (*culpa lata, culpa levis, culpa levissima*). Збитки, завдані випадково (*casus*), у розвиненому римському праві звільняли від відповідальності. Також і заподіяння шкоди під впливом непереборної сили (*vis major*) знімало відповідальність, за умови, що дії непереборної сили не передувала вина завдавача шкоди;

- встановлення для делінквента несприятливих майнових наслідків протиправної дії (відшкодування збитків, штрафу), що застосовуються судом за зверненням потерпілого.

Відповідальність за наслідки делікту була суворо особистою (тільки майном делінквенту) та безумовною (давало можливість залучити і посадову особу, незалежно від того, чи заподіяла вона шкоду у процесі виконання своїх владних повноважень або як приватна особа).

Делікти були традиційним джерелом виникнення зобов'язань поруч із договорами. Однак зобов'язання з приватних деліктів, на відміну від договірних зобов'язань та публічних деліктів, мали деякі особливості:

- насамперед, вони не допускали успадкування і були непередавані, за винятком, мабуть, збагачення, отриманого внаслідок вчинення делікту спадкодавцем (у цьому випадку спадкоємець відповідав у межах такого збагачення). Зобов'язання з деліктів припинялися у разі смерті потерпілого - лише в деяких випадках (які, образно висловлюючись, «дихають помстою»), у разі смерті правопорушника - завжди, що пояснюється, мабуть, походженням даного інституту від помсти, яка на думку давніх стосувалася, перш за все, особисто винної особи і потерпілого. Договірні ж зобов'язання переходили як на спадкоємців кредитора, так і на спадкоємців боржника, крім договорів, у яких особистість боржника мала важливе значення (наприклад, доручення);

- у деліктних зобов'язаннях штрафна відповідальність відрізнялася кумулятивною (накопичувальною) солідарністю, тобто штраф стягувався в повному розмірі з кожного з делінквентів, що, очевидно, могло призводити до значного перевищення отриманого відшкодування над збитками потерпілого. Це теж зрозуміло ідеями, на яких раніше ґрунтувалася помста. У договорі мала місце пайова чи солідарна відповідальність боржників, але завжди у межах шкоди;

- вони були ноксальними - за делікти підвладних або рабів відповідальність ніс господар дому (*pater familias*), він або сам відшкодував потерпілому збитки, або відправляв винного на відпрацювання боргу. У договорах він відповідав лише правочини, вчинені підвладними особами чи рабами з його згоди;

- вони мали тимчасовий характер (*temporarie*) - діяли протягом одного року (за винятком зобов'язань стародавнього періоду), у той час як договірні зобов'язання були постійними (*perpetuae*). Коротка позовна давність, що погашала деліктне зобов'язання, також пояснюється його походженням від помсти: адже хто не мстив негайно, вважався тим, хто пробачив;

- суб'єктом правопорушення (делікту) могла бути визнана лише фізична особа, яка завдала шкоди також фізичній особі;

- шкода підлягала відшкодуванню навіть у разі її заподіяння неповнолітньою особою (*impruberes*), до договірних зобов'язань такі особи вступати не могли;

- винну особу, з позиції держави, повинен був переслідувати сам постраждалий, що відрізняло приватний делікт від публічного, де стороною, що переслідує, ініціатором процесу виступала держава.

Класифікувати приватні делікти римського права можна з різних підстав. В історичному аспекті особливе значення має їхнє розмежування за часом виникнення. З цієї підстави можна виділити дві категорії: *приватні делікти стародавнього права та преторські приватні делікти*.

Правопорушень, що кваліфікувалися як делікти за давнім, цивільним правом (насамперед, за Законами XII таблиць), було всього чотири – *iniuria* (образа), *furtum* (крадіжка), *rapina* (грабіж), *damnum iniuria datum* (завдання майнової шкоди), - кожному з яких відповідав певний штрафний позов (*actio reoialis*).

1. *Iniuria* - особиста образа, пошкодження чужих матеріальних та особистих цінностей. У класичному праві образа розумілася дуже широко і фактично включала будь-яке навмисне правопорушення, спрямоване проти особистості. Образа могла бути завдана як фізичними діями (наприклад, тілесне ушкодження), так і словесно (образа) або знаками, крім того, вона могла бути нанесена прямо чи опосередковано (наприклад, шляхом образи близького родича) - але в будь-якому випадку порушувала гідність чи тілесну недоторканність потерпілого.

Таким чином, йшлося про відшкодування лише фізичної чи моральної шкоди, але не майнової. Найважчим видом образи вважалося каліцтво (пошкодження рук, ніг, очей), менш тяжким - поранення, ще менше - побої.

Особливо виділялася образа, оскільки за його кваліфікації враховувалася залежність образи від душевного стану потерпілого.

Покаранням за образу був штраф. У найдавнішу епоху його розмір був суворо фіксованим для кожного виду *iniuria*. До того ж *actio iniuriarum* надавалася тільки стосовно тих випадків *iniuria*, що були передбачені Законами XII таблиць: *membrum ruptum* (каліцтво, пошкодження кінцівок), *os fractum* (ушкодження внутрішньої кістки, тяжке тілесне ушкодження), *iniuria*

(будь-яка інша особиста образа). Інфляційні процеси, обмеженість передбачених законом випадків образи, а також необхідність справедливо врахувати суб'єктивні обставини образи, змусили поступово відмовитися від цієї системи. Тому у період імперії розмір штрафу став визначатися з урахуванням причин справи - позивач отримав можливість сам доводити розмір своєї претензії, а претор (при *iniuria atrox*) чи суддя *in iudicio* (за інших випадках *iniuria*) лише коригували його за дії, місцю та особистості. Претор почав давати потерпілому спеціальний позов - *actio iniuriarum aestimatoria* (оцінний позов із особистої образи). На кваліфікацію образи як тяжкою чи менш тяжкою став впливати як власне шкода, а й місце завдання образи (наприклад, публічно чи віч-на-віч), характер дії (звичайне дію чи з вираженням зневагою тощо). У поняття *iniuria* претор включив моральну шкоду, завдану честі чи гідності особи, що поступово стало основним змістом даного делікту.

Враховувалося також сталість особистого сприйняття чужих дій. Інакше кажучи, одного разу не пред'явивши позов з приводу, наприклад, ляпаса, надалі особа втрачала право пред'являти комусь або позов щодо такої ж дії - як би передбачалося, що, відмовившись від пред'явлення позову, особа визнавала відсутність образливого для себе характеру зазначеної дії. Таким чином, у випадку з *iniuria* висока міра індивідуальної обґрунтованості була пов'язана з підвищеною вимогливістю щодо правосвідомості, що виключала довільне прощення чужих посягань на особистість.

Нарешті, *actio iniuriarum*, крім того, що був штрафним, приносив правопорушнику безчестя (*infamia*).

2. *Furtum* - крадіжка, незаконне вилучення рухомої речі з метою вилучення чи з самої речі (*furtum proprietatis*) чи з користування (*furtum usus*) чи володіння (*furtum possessionis*) нею. Отже, у римському праві поняття крадіжки розглядалося дещо ширше, ніж у час, так розумілося будь-яке навмисне дію, спрямоване вилучення з речі незаконних майнових вигід проти волі власника чи носія іншого речового права. Тому до неї відносили як власне крадіжку, так і різні форми розкрадання (наприклад, присвоєні, розтрата), більше того - протиправне володіння або користування чужим майном (наприклад, з боку зберігача щодо речі поклажодавця або коли простий власник речі видавав себе за власника). Зрештою, також і сам власник міг скоїти крадіжку своєї речі (*furtum suaerei*), відібравши її у законного власника (наприклад, у заставоутримувача).

У давнину крадій, захоплений на місці злочину або у якого річ була знайдена під час обшуку, карався би лаянням і віддавався у владу потерпілого. У разі нічної (*furtum nocturnum*) або озброєної крадіжки (*qui se telo defensait*) злодія можна було вбити на місці, достатньо було засвідчити опір, зазиваючи сусідів. Найбільш суворо каралися посягання на речі, що перебувають у

суспільній власності. З іншого боку, не вважалося крадіжкою присвоєння безхазяйної речі.

У пізнішому праві саморозправу над злодієм було заборонено. Юридичні наслідки делікту зводилися до низки позовів. Насамперед, потерпілому давався позов про повернення викраденого (*condictio furtiva*). Власник викраденої речі мав у своєму розпорядженні також віндикаційний позов. *Condictio furtiva*, якою можна було замінити віндикацію, була легшою в процесуальному сенсі: якщо у віндикаційному процесі від позивача вимагалось довести його права власності на спірну річ, то з кондицією позивачеві достатньо було довести факт крадіжки у нього речі відповідачем. Крім того, кондиція була вигіднішою тим, що дозволяла у разі, якщо злодій збув річ, зажадати отримане при цьому збагачення.

Крім вилучення у злодія викраденої речі (або збагачення від неї) за допомогою *condictio furtiva*, потерпілий також міг додатково стягнути за допомогою іншого позову (*actio furti*) штраф, розмір якого (ступінь кратності) залежав від виду *furtum*.

У межах цього складу розрізнялися такі підвиди крадіжки:

1. *Furtum manifestum* - відкрита, явна крадіжка, в якій відкритість, згідно з найпоширенішим трактуванням, передбачала, що правопорушник застають на місці злочину. Спочатку як покарання злодія можна було вбити, злодія-раба скидали зі скелі, вільних бичували і віддавали в рабство, малолітніх карали тілесно. Пізніше було передбачено штраф у чотириразовому розмірі вартості речі. Згодом виділився у категорію публічних деліктів.

2. *Furtum nec manifestum* - неявна, таємна крадіжка, якою вважалося будь-яке інше викрадення майна. Передбачала штраф у подвійному розмірі вартості речі.

З погляду наслідків і санкцій до явної чи неявної крадіжки (залежно від того, чи був злодій спійманий на місці злочину) приносили грабунок (*garina*), який лише в 76 р. до н. е. преторським едиктом був виділений у самостійний делікт, що карається чотириразовим штрафом. Пов'язано це було з тим, що грабіжник, як правило, встигав втекти і тому відповідав лише у дворазовому розмірі, тобто менше звичайного злодія, захопленого дома злочину, що було очевидно несправедливо.

3. *Furtum conceptum* - крадіжка, виявлена під час ритуального обшуку (самих потерпілих у присутності свідків) будинку підозрюваного. Каралася штрафом у потрійному розмірі вартості краденого майна, навіть якщо підозрюваний і знав про знаходження краденої речі у його будинку. Також згодом така крадіжка стала публічним деліктом. Відмова підозрюваного зазнати домашнього обшуку розглядалася як *furtum prohibitum* і каралася штрафом у чотириразовому розмірі.

4. *Furtum oblatum* - прихована крадіжка, коли річ підкидалася чи збувалася іншій особі з метою заховати її або сховати справжнього злодія. За цей делікт підкинув річ відповідав перед тим, кому підкинув чи збув, після того, як останній поніс відповідальність за *actio furti concepti*. Каралася штрафом у потрібному розмірі вартості краденого.

5. *Rapina* - грабіж, під яким розумілося відкрите заволодіння чужою річчю із застосуванням насильства. У 76 р. до н. е. едиктом претора Лукули цей приватний делікт був виділений зі складу *furtum*. Було встановлено спеціальний позов *actio vi bonorum raptorum*, спрямований проти грабежів, що скоюють озброєні банди. Надалі дія цього позову шляхом розширювального тлумачення була поширена на всі випадки пограбування, незалежно від його об'єкта і ким би він не був скоєний. Незважаючи на преторське коріння і характер кваліфікованого крадіжки, що зберігся, цей делікт набув самостійного характеру і традиційно розглядається серед деліктів цивільного права. Як покарання він передбачав штраф у чотириразовому розмірі вартості розграбованого майна. Однак після закінчення року з дня пограбування відповідальність винного обмежувалася лише розміром завданих збитків.

Згідно з Юстиніаном такий позов вважався змішаним (*actio mixta*), тобто переслідуючим і майнові та штрафні інтереси, що виключало кумулятивну конкуренцію його з нештрафними позовами.

6. *Damnum iniuria datum* - протиправне знищення або пошкодження без отримання майнової вигоди для делінквента чужого нерухомого майна або тієї категорії рухомого майна, що в давнину належало до розряду речей, що манципуються (будови, раби, худоба). Цей склад був практично невідомий у найдавнішу епоху, якщо не брати до уваги згадані в Законах XII таблиць самовільну вирубку дерев, підпал хліба чи будинку, завдання пошкодження чужому рабу. Романісти іноді називають його «аквіліанську шкоду», оскільки цей приватний делікт був виділений зі складу *iniuria* і отримав самостійну трактування в 286 р. до н. е. Законом Аквілія (*lex Aquilia*). Закон встановлював відповідальність: 1) за вбивство чужого раба чи тварини; 2) за шкоду, заподіяну другорядним кредитором основному кредитору шляхом прощення боргу зі стипуляції; 3) за поранення раба чи тварини або знищення чи пошкодження чужої речі. Важливою умовою його кваліфікації було заподіяння шкоди *damnum corpori* - фізичним предметом і тілесним зв'язком.

Крім того, необхідно було відсутність наміру, пов'язаного з зазіханням на особистість потерпілого або з наміром отримати майнову вигоду.

У разі вбивства раба або тварини шкода підлягала відшкодуванню у розмірі найвищої ціни в останній до вбивства рік. При делікті, скоєному другорядним кредитором, який звільнив від зобов'язання боржника, він відповідав розмірі суми боргу, від якого боржника було звільнено. У разі

поранення раба або тварини або пошкодження речі розмір відшкодування визначався виходячи з їхньої найвищої вартості в останній місяць до скоєння делікту. Делінквент відповідав за будь-яку форму провини, навіть за легку недбалість, але ступінь провини враховувався щодо підсумкового розміру відшкодування. Декілька делінквентів несли солідарну відповідальність.

У юстиніанівському праві можливість застосування *lex Aquilia* досягла найбільшої об'єктивної та суб'єктивної широти. Якщо спочатку він захищав від даного делікту лише власника речі, то з розвитком класичної юриспруденції та преторського права позови стали надаватися і законним власникам, узуфруктуаріям, а також іноді особам, які мали зобов'язальне право вимагати передачі їм речі. Крім того, відповідальність за цей делікт почала наступати не тільки за фізичне заподіяння шкоди майну, але й, за аналогією, в інших випадках (наприклад, залишення чужого раба без їжі, звернення втечу чужих тварин тощо). Відшкодуванню підлягала не лише пряма шкода, а й непряма, пов'язана з позбавленням вигід, що міг би мати господар пошкодженої речі. Наприклад, при пораненні раба зі втратою їм здатності працювати, відшкодовувалися і витрати на лікування, і передбачувана, але не отримана прибуток від його роботи. Внаслідок такого розширення позов перестав носити штрафний характер і набув спрямованості на відшкодування позадоговірної шкоди, чим, здається, було закладено основу сучасного принципу генерального делікту.

Казуїстичний характер найдавнішого права в області, що розглядається, був істотно пом'якшений положеннями, виробленими претором і юристами. За рахунок преторського права коло деліктів (і відповідних їм деліктних позовів) поступово і постійно розширювалося за рахунок нових складів. Романісти зазвичай виділяють такі *види преторських приватних деліктів*.

1. *Dolus malus* - «злий умисел», передбачав особливу відповідальність за вимагання, шахрайство та обман кредиторів. Особа, яка вимагає якесь майно в іншого, підлягала відповідальності у вигляді повернення отриманого внаслідок здирництва та сплати штрафу у чотириразовому розмірі вартості поверненого. Шахрайство мало місце, коли особа своїми протиправними діями викликала оману іншої особи в момент вчинення правочину або в період існування зобов'язання, внаслідок чого іншій особі завдавалася шкода. Даний делікт припускав відшкодування лише збитків без будь-яких додаткових санкцій. Обман кредиторів кваліфікувався, коли боржник, прагнучи штучно зменшити розмір майна, що належить йому і, тим самим, зберегти його від стягнень кредиторів, здійснював дарчі акти. У таких випадках для захисту своїх інтересів кредиторам надано право оскаржувати подібні дарчі угоди боржника. Позов був направлений як на самого боржника, так і на обдарованого.

Позов, встановлений претором Аквілієм Галлом у 66 р. до н. е. проти даного делікту (*actio de dolo*), крім штрафного характеру, приводив до безчестя (*infamia*) правопорушника. Пред'явити його можна було протягом року з скоєння делікту. Він також був ноксальним (з'являвся до господаря винного), неперехідним. Давався лише за відсутності у потерпілого іншого процесуального засобу отримання відшкодування. З іншого боку, позов ставився до категорії *arbitraria*, т. е. передбачав виправдання відповідача, якщо він добровільно до суду задовольняв вимоги позивача.

2. *Metus* - загроза застосування сили, що була протиправною дією фізичного або психічного характеру, яка спонукає іншу особу вчинити певну угоду або фактичну дію. Хоча правочин і не визнавався недійсним, згідно з едиктом претора Октавія (перша половина I ст. до н. е.), особі, якій внаслідок вчинених ним під впливом загрози дій було заподіяно шкоду, надавалися позов *actio quod metus causa*, що дозволяв протягом року стягнути з винного штраф у чотириразовому розмірі, а через рік - у розмірі збитків. Крім штрафного характеру, позов був *arbitraria*, ноксальним, пасивно неперехідним. Він міг бути пред'явлений і третім особам, які не брали участь у насильстві, але отримали від нього вигоду (*actio in rem scripta*). Спадкоємець винного також відповідав за даним позовом, але лише в межах незаконного збагачення.

3. *Servus corruptus* - «збочення раба», кваліфікувався у разі шкідливого впливу на чужих рабів, що призводило до погіршення їх професійних чи моральних якостей, зокрема - до скоєння ними провин. Проти винуватця претор давав штрафний позов, що дозволяв стягнути подвійний розмір різниці, що зменшилася вартість раба.

Преторськими едиктами надавалися позови проти інших деліктів: осквернення могил, зловживання при стягуванні податків, надання землеміром неправдивих даних про розмір ділянки тощо.

Потерпілому від будь-якого з вищеназваних деліктів надавалося право пред'явити відповідний саме цьому делікту позов. Позивачу та надходили грошові штрафи, які стягуються в установленому для приватного судочинства порядку.

Крім наведеної класифікації приватних деліктів за природою заподіяної шкоди їх можна поділити на майнові та особисті (заподіяні тілесній цілісності людини, її честі, свободі, моралі).

Згодом від приватних деліктів відокремилася група деліктів (вбивства, деякі насильницькі дії та ін.), що порушують інтереси як приватних осіб, а й держави загалом. Наприклад, згідно із законом Корнелія (*lex Cornelia de iniuriis*) у 81 р. до н. е., найбільш тяжкі випадки *iniuria*, які припускали *pulsare, verberare, vi domum introire* («вдаряти, бити, силою вриватися в будинок»), стали піддаватися кримінальному переслідуванню. Такі делікти тягли за

собою тілесні покарання (іноді й смертну кару) або майнові стягнення, що надходять, проте, не потерпілому чи його сім'ї, а дохід держави. Справи за ними порушувалися та вирішувалися за спеціальними правилами кримінального судочинства. Спочатку потерпілий міг обирати між цивільним позовом та кримінальним переслідуванням, пізніше кримінальний процес почав порушуватися незалежно від волі потерпілого. Всі подібні випадки утворили категорію публічних деліктів (*indicia publica*, *crimina*, пізніше для них також було вигадано термін *delicta publica*), а вироблені при цьому норми надалі лягли в основу кримінального права.

Висновки. Принциповою особливістю римського права є те, що, незважаючи на значні зміни в системі приватних деліктів, що відбулися з найдавніших часів до періоду імперії, в ньому так і не було розроблено загального принципу (принципу генерального делікту), в силу якого підлягала б відшкодуванню будь-яку шкода, заподіяна протиправним діянням. Дія визнавалося деліктом, і проти нього надавалися позов, тільки якщо вона була віднесена до таких цивільним або преторським правом. Існував певне коло деліктів, що постійно поповнювалося. І хоча єдиного поняття делікту не було, під час історичного розвитку поступу зобов'язань із окремих приватних деліктів склалися деякі риси, загальні всім деліктним позовам. Ці риси в тій чи іншій мірі були покладені в основу інституту зобов'язань із заподіяння шкоди у різних країнах, зокрема, й у цивільному праві України.

Література:

1. Подопригора А. А. Основы римского гражданского права / А. А. Подопригора.– К. : «Вища школа», 1990. - 284 с.
2. Основы римского частного права: підруч. / В. І. Борисова [та ін.]: заг. ред. В. І. Борисової, Л. М. Баранова; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х. : Право, 2008. - 224 с.
3. Основні види деліктів в Законах XII Таблиць [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://refs.co.ua/59094-Osnovnye_vidy_deliktov_v_zakonah_XII_tablic.html

References:

- 1 Podoprighora A. A. (1990). *Osnovy rym'skogo grashdanskogo prava* [Fundamentals of Roman civil law]. Kiev: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
2. Borisova V.I., Baranova L. M. (2008)/ *Osnovy rym'skogo pryvatnogo prava* [Fundamentals of Roman private law] [Marketing distribution policy]. Kharkiv: Pravo: National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. [in Ukrainian].
3. *Osnovny vudu delictiv v Zakonach XII tablyts* [The main types of torts in the Laws of the XII Tables] Retrieved from https://refs.co.ua/59094-Osnovnye_vidy_deliktov_v_zakonah_XII_tablic.html [in Ukrainian].